

УДК 371.037(09)(002.5)

Людмила Русакова

ХУДОЖНЯ ОСВІТА В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІЯ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПОШУКИ

У статті розглядається художня освіта в Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ століття в історичному та педагогічному аспектах. Художньо-мистецька освіта зазначеного періоду представлена професійно-художніми школами, в яких велика увага була зосереджена на вирішенні проблем підготовки художньо-освітніх кадрів, розкриття змісту, форм і методів художньої освіти. Особливого інтересу набуває цей період, коли під впливом певних прогресивних змін у суспільстві відбувався інтенсивний розвиток системи освіти, органічною складовою якої і була загальна художня освіта.

Ключові слова: *художня освіта, професійно-мистецька школа, педагогічна наука.*

Останнім часом в педагогічній науці викликає інтерес проблема становлення та розвитку української живописної школи. Так як осмислення історичної спадщини мистецької освіти та її культурної цінності може слугувати основною передумовою для створення сучасних моделей художньо-мистецьких реформ, важливо враховувати всі історичні періоди та педагогічні ознаки. Художня освіта в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття має свої особливості в розвитку та становленні, що потребує її розгляду не тільки в історичному аспекті, але й педагогічному.

На сучасному етапі педагогічної науки питання становлення художньої освіти в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ століття є не достатньо дослідженим. Однак свої праці присвятили цій тематиці чимало вчених. Так, Д. Половець [5] розглядає вплив художньої спадщини Т. Шевченка на мистецьку освіту другої половини ХІХ – початку ХХ століття. В. Старченко [10] дослідив народне малярство в контексті творчості митців України ХІХ – початку ХХ століття. М. Фомічова [14] врахувала регіональну специфіку при дослідженні формування професійно-мистецьких шкіл в Україні. Р. Шмагало [15] визначив художні позиції мистецької освіти в Україні в середині ХІХ – середині ХХ століття. Однак на сьогодні не існує ще ґрунтовної праці, яка б представила тему художньої освіти в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття в педагогічному ключі. Саме в цьому вбачаємо актуальність даної наукової праці.

Мета роботи – охарактеризувати художню освіту в Україні другої половини XIX – початку XX століття в історичному та педагогічному аспектах. По-скільки головним завданням політики нашого сучасного духовного життя є сприяння розвитку й самореалізації особистості, гуманізації суспільства, демократизації української держави. Проведення такої політики вимагає також вдосконалення художньої освіти, пошуку нових форм і методів роботи, поглиблення змісту навчання, поліпшення якості підготовки майбутніх фахівців на історичних педагогічних традиціях та творчому національному спадку.

З початком реформування освіти, в XIX столітті у трьох найбільших містах України – Києві, Харкові та Одесі – українські художники заснували три школи, які були відмінні між собою. Київську школу пейзажного живопису представляли Сергій Світославський, Володимир Орловський, Кость Крижицький, Володимир Менк, Петро Левченко. Не менш відзначилася Харківська школа художників-пейзажистів, серед яких Микола Дубовський, Кость Первухін, Микола Сергіїв, Михайло Ткаченко та знаменитий Сергій Васильківський. Також слід відзначити Одеську школу, найбільшими майстрами якої були Іван Похитонів, Герасим Головка, Микола Околович, Кириак Костанді та інші. Ці школи в українському пейзажному живописі вже мали перші ознаки створення спеціальної художньої освіти на Україні. Їх діяльність базувалася на розвитку української малярської традиції попередніх часів у поєднанні з реалістичними сучасними впливами.

Створення спеціальних навчальних закладів образотворчого мистецтва відноситься до другої половини XIX століття. Перша художньо-рисувальна школа була відкрита в Одесі і отримала статус художнього училища. Ініціатором створення одеської художньо-рисувальної школи було місцеве товариство шанувальників красних мистецтв. Вона була відкрита як школа рисунку в травні 1865 року і відіграла помітну роль у розвитку образотворчого мистецтва не тільки на Україні, а й за її межами. Особливо плідними в її роботі були 1885–1898 роки, коли в ній викладав живопис К. Костанді, а скульптуру Л. Юрині. В цей період в Одеській художній школі, а з часом у художньому училищі утверджуються реалістичні традиції. Велику допомогу училищу надають І. Репін, І. Айвазовський, Л. Сутковський, В. Верещагін, В. Серов та інші визначні майстри вітчизняного образотворчого мистецтва. В дореволюційний час училище виховало цілу плеяду видатних митців: Ф. Рубо, Ф. Ніколадзе (народний художник Грузинської РСР, дійсний член Академії мистецтв СРСР), О. Шовкуленко (народний художник СРСР, дійсний член Академії мистецтв СРСР), Б. Йофана (академік архітектури), П. Сапсая (народний художник Азербайджанської РСР).

У другій половині XIX ст. в Україні виникли перші приватні художні школи. Так, у Києві в 1850 р. вперше було засновано «Публичную

методическую школу живописи» Наполеоном Буяльським, яка орієнтувалася на західноєвропейську методику викладання та функціонувала в квартирі на Кадетській вулиці самого засновника. Буяльський у 1827–1837 рр. отримав художню освіту, навчаючись у Берліні, Дюссельдорфі, Парижі. В 1838 р., повернувшись в Україну, мріяв про петербурзькі білі ночі та вже в 1846 р. отримав у Петербурзькій академії мистецтв звання художника. На жаль, до сьогодні не збереглося жодних архівних чи інших історичних документальних свідчень, які дали б можливість більш ясно описати діяльність його школи.

Встановлено, що художник-педагог М. Мурашко пізніше шукатиме свідчення й документи про цю школу, але його пошуки будуть марними [2, с. 5]. Ця художньо-освітня установа проіснувала не більше семи років (останній звіт в Академію був датований 1857 роком). До навчальної програми Н. Буяльського входила підготовка не тільки професійних художників-живописців, але й навчання мистецької грамоти учнівської молоді, яка зверталася до образотворчого мистецтва одночасно з оволодінням іншою, основною своєю спеціальністю.

Архівно-історичні документи підтверджують, що в Києві 1859 р. були відкриті вечірні класи малювання в університеті з ініціативи невідомого в ті часи М. Башилова [2, с. 5]. На ці класи покладалися великі надії. Але класи, проіснувавши один зимовий сезон, зникли в безвість, як і приватна художня школа Наполеона Буяльського.

На початку 70-х рр. XIX ст. на базі Першої Київської гімназії були організовані недільні класи малювання. Вони призначалися для навчання ремісників. Фінансувалися вони на невеликі пожертви М. Ригельмана – одного із почесного члена комісії українських учених та громадського діяча того часу. Для викладання в цих класах спочатку був запрошений В. Тренін, а пізніше – М. Мурашко. Однак через брак фінансування класи довелося закрити. Наочні посібники М. Ригельман подарував М. І Мурашку [2, с. 6].

Харківська художня школа Марії Дмитрівни Раєвської-Іванової (1840–1912) відкрита у 1869 р. У другій половині XIX ст. в зв'язку з піднесенням капіталізму в Україні постало завдання зближення мистецтва й індустрії. Регенерація промислів, подіум якості промислових робіт прямо пропорційно ставилося в залежність від здобуття художньої освіти ґрунтовними народними масами. Цю прогресивну ідею залучення ремісників до професійного мистецтва М. Раєвська-Іванова започаткувала однією з перших [7]. «Користь малювання для ремісників, вже давно зрозуміла за кордоном і в наших столицях. За кордоном є безліч недільних та вечірніх шкіл малювання, де ремісники у вільний від роботи час здобувають знання, що дають їм можливість покращити свої ремесла і зробити їх для себе більш вигідними. Не знати, чи знайдеться таке ремесло, де воно здалось би зайвим», – відзначає М. Раєвська-Іванова [7].

На недільні уроки вона запрошувала столярів, токарів, штукатурів, вишивальниць, слюсарів, кондитерів та інших професійних майстрів своєї справи. Поряд із навчанням ремісників, школа М. Раєвської-Іванової втілювала підготовку прийдешніх художників, даючи необхідні професійні знання й практику для подальшого вступу в Академію мистецтв. М. Раєвську-Іванову впевнено можна назвати педагогом-дослідником [8; 9]. Значну увагу вона приділяла розробленню методики художньої освіти, теоретичних основ навчальних предметів. Наслідки власної практики М. Раєвська-Іванова розповіла в таких працях: «Азбука малювання для сім'ї та школи», «Прописи елементів орнаментів», «Про викладання малювання у наших загальноосвітніх закладах за американськими методами разом з малюванням живих рослин», «Методи викладання малювання у Харківській приватній школі рисунку та живопису», «Досвід програми про викладання малювання у недільних школах для ремісників». Другий метр цієї школи, провідний викладач – Пестриков. Він підготував методичні посібники з рисування голови і техніки темперного живопису.

Професійна художньо-мистецька підготовка українських майстрів у ХІХ столітті відбувалася в Петербурзькій академії мистецтв та в популярних на той час європейських вищих художніх закладах, де основний акцент ставився на академізм та класицизм. За зазначеними умовами розвитку естетики це мало змогу створювати опір художньому розвитку України, створювати прірву між народним та «панським» [13, с. 148] мистецтвом. Однак така прірва все ж таки існувала, проте кращим професійним майстрам вдалося внести заряд народності й духовності та відчутти естетичну цінність та самодовершеність фольклорного мистецтва, а отже були здатними творити неповторні шедеври в царині народної творчості.

З другої половини ХІХ – початку ХХ ст. кращими мистецькими представниками, вихідцями з України з академічною освітою були, насамперед, Т. Шевченко, а потім за ним – Наполеон Буяльський, Марія Раєвська-Іванова, Микола та Олександр Мурашки, Ілля Рєпін та ін., які прагнули створити національну школу мистецтв. Центром розвитку культурно-мистецького життя в місті Києві і тим «рубіконом», після якого розпочалися постійні формування мистецьких шкіл, стала діяльність рисувальної школи Миколи Івановича Мурашка [1, с. 5].

Київська малювальна школа стала однією із перших художніх закладів, що відіграла важливу роль у розвитку образотворчого мистецтва України. В різний час тут навчалися І. Левітан, М. Врубель, В. Серов, К. Крижицький, С. Яремич та ін. Школа дала початкову художню освіту відомим митцям як українського дореволюційного живопису (Г. Дядченко, О. Мурашко, С. Костенко), так і радянського (І. Їжакевич, В. Бялиницький-Біруля, Г. Світлицький, О. Моравов). Художня школа надавала ґрунтовну підготовку для створення творів живопису та рисунку. Учні навчалися

малювати портрети, натюрморти, гіпсові статуї, а з часом і натурників. При школі навіть був заснований музей, куди надходили різні етюди та малюнки Репіна, Крамського, Шишкіна, Перова, Айвазовського, Мясоедова, Савицького, Орловського та ін.

Рисувальна школа М. Мурашка відіграла велику роль у підготовці художніх кадрів реалістичного малярства. Викладачі школи застосовували прогресивні методи, в основі яких були вимоги виконання малюнка з натури, суворе дотримання принципу «від легкого – до більш складного», забезпечення індивідуального підходу, органічне поєднання спеціальної та загальноосвітньої підготовки, тобто заострення уваги на розвиток всебічної художньої освіти.

В організації школи М. Мурашку допомагали професор П. Павлов, відомий російський географ П. Семенов-Тянь-Шанський, а також місцеві колекціонери художніх творів В. Тарновський та І. Терещенко.

Досвідченими викладачами школи в різний час були М. Врубель, І. Селезньов, В. Фабріціус, І. Костенко та ін. Школа М. Мурашка проіснувала до 1901 р., завдяки чому учні (як з бідних сімей, так і з багатих) отримували можливість розвивати свій природний хист, а згодом і здобути художню освіту.

Дещо пізніше (у грудні 1917 р.) була заснована Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури як Українська академія мистецтва (УАМ), відігравши основну роль у формуванні національних мистецьких шкіл України та заклавши основи розвитку новітньої вітчизняної педагогіки в галузі образотворчого мистецтва.

Ідея створення УАМ виникла в липні 1917 р. при зібранні творчої еліти Києва. Голова Центральної Ради М. Грушевський підтримав цю ідею. У серпні 1917 р. було розроблено статут навчального закладу й визначено викладацький склад, до якої ввійшли такі художники, як М. Бойчук, М. Бурачек, М. Жук, В. Кричевський, Ф. Кричевський, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут [11, с. 35]. Новий навчальний заклад із зазначеним вище професорським складом та нечисленним контингентом студентів був подібний до зарубіжних вільних академій. Хоча в академії була обмежена кількість дисциплін (живопис і графіка), однак за короткий час одному тільки Г. Нарбуту вдалося виховати плеяду графіків, котрі зробили значний внесок у формування національного стилю книжкової графіки. У цей час визначилися також засади школи монументального живопису М. Бойчука, де він почав здійснювати свою мрію про організацію колективної творчості за зразком цехових об'єднань. Вихованцями академії мистецтва стали П. Волокидін, П. Альошин, М. Вербицький, В. Заболотний, В. Риков, Ф. Кричевський, К. Трохименко, О. Шовкуненко та ін.

Основною метою подальших створених професійно-мистецьких шкіл стало створення мистецької школи на ґрунті розвитку традицій національної культури [10]. Здійснення такої актуальної ідеї стало справою

державної ваги. Із заснуванням академії для українських митців з'явилася можливість отримувати вищу освіту не поза межами України, а на Батьківщині.

Таким чином, художня освіта в Україні другої половини XIX – початку XX ст. представлена школами, які були зосереджені в Одесі, Києві та Харкові. Такі художньо-освітні заклади давали можливість розкрити талант багатьох українських художників та втілити педагогічні ідеї провідних педагогів-художників того часу. Художня освіта в нашій державі сьогодні становить невід'ємну складову національної духовної культури, тому необхідно дбати про подальший її розвиток. Отже, історичний аналіз об'єктивно розкриє той ґрунт, на якому розвивалася художня освіта та створить нові умови для подальшого її вдосконалення й ефективності розвитку. Таке наукове дослідження видається досить перспективним і потребує вирішення інших питань, таких, наприклад, як більш глибокого розкриття специфіки функціонування приватних художніх шкіл другої половини XIX – початку XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук О. В. Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917–1941 років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. : спец. 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / О. В. Ковальчук. – К., 2003. – 22 с.
2. Мурашка М. І. Киевская рисовальная школа «Воспоминание старого учителя» / М. І. Мурашка. – К. : Типография С. В. Кульженко, 1907. – 75 с.
3. Ничкало С. А. Українське образотворче мистецтво у змісті освітньої галузі «Художня культура» [Електронний ресурс] / С. А. Ничкало. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/14/visnuk_11.pdf
4. Історія української культури : навчальний посібник / Є. В. Перегуда, В. Ф. Панібудьласка, А. В. Тороп та ін. – К. : КНУБА, 2010. – 149 с.
5. Половець Д. Живопис XIX ст. (Т. Шевченко, О. Мурашко, М. Пимоненко) [Електронний ресурс] / Д. Половець. – Режим доступу : <http://www.shevkiylib.org.ua/shevchenkiana/mistets-na-storinkah-zmi/838-mitets-na-storinkah-zmi-2013-zhivopis-xix-st-shevchenko-murashko-pimonenko-hudozhnya-kultura-10-klas.html>.
6. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / С. О. Сірополко. – Київ : Наукова думка, 2001. – 372 с.
7. Соколюк Л. Д. Харьковская художественная школа / Л. Д. Соколюк. – М. : Наука, 1979. – 185 с.
8. Соколюк Л. Д. Про деякі методичні принципи Харківської художньо-промислової школи М. Д. Раєвської-Іванової / Л. Д. Соколюк //

- Декоративно прикладне і монументальне мистецтво : міжвузів. зб. наук. праць. – М., 1984.
9. Соколюк Л. Д. Харьковская художественная школа и ее роль в формировании системы художественного образования на Украине в XVIII в. / Л. Д. Соколюк // Русское искусство второй половины XIX в. : материалы й исследования / під ред. Т. В. Алексєвої. – М. : Наука, 1979. – С. 171.
 10. Старченко В. І. Вплив народного малярства на творчість професійних митців України XIX – початку XX століття / В. І. Старченко // Всеукраїнська научно-практична Інтернет-конференція «Роль українознавства в вихованні національного свідомості й гідності нової генерації українців» (14–15 листопада 2013 г.). – Дніпропетровськ, 2013. – С. 17–20.
 11. Ступак Ю. Микола Сумцов – дослідник народного мистецтва / Ю. Ступак // Народна творчість та етнологія. – 1968. – № 6. – С. 34–37.
 12. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюїн. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.
 13. Ушакова І. О. Інтеграція комплексу мистецтв у системі естетичного образу людини / І. О. Ушакова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2012. – № 4. – С. 145–149.
 14. Фомічова М. Регіональна специфіка формування професійно-мистецьких шкіл в Україні [Електронний ресурс] / М. Фомічова. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16922/15-Fomichova.pdf?sequence=1>
 15. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX століття: структурування, методологія, художні позиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мист. : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Р. Т. Шмагало. – Л., 2005. – 22 с.